

hermannu bolléu ad maiorem gloriam

Kad sam prije nekoliko dana otključao svoju sobu na fakultetu, našao sam u njoj crnomanjasti plakat. Najavljivao je izložbu Hermanna Bolléa. Plakat je bio bojovno dobro smišljen, ali je visio naglavce. Umjesto da dolje bude dičnome Bolléu ime, pa da Hermann kao hrabri vitez iz gotice nosi sa sobom toranj koplje skrhano iz neogotike, toranj neogotike dizao se sam, a gore nije svršavao baš nikakvom zastavicom. Očito hotice završavao je jednom velikom zastavom s imenom Bolléa gotice.

Zašto tako dobro, ali naopako? Zato da nam svima hotimice, pljoštimize, sjekomice najavi da će ovaj put izložba Bolléu biti Hermannu Bolléu i pobjeda i proslava.

Neka je slava Bolléu, no koliko je ona zaslužena? Nédvojbeno; taj neimar još i danas postiđuje naš nemar i vodi nas jednome ispitu naših mogućnosti prosuđivanja i umjetnosti i njega. Zato mu ponajprije slava!

Mi možemo govoriti sebi: Hermann Bollé je povijest. Ali on je prvo: povijest naša; i drugo: on je ona naša povijest koju još nikako nismo pažljivo ogledali, brižljivo ispitali i promišljeno ocijenili. Kad je u prvome desetljeću našega stoljeća nakon pada kule Bakača naš obračun s Bolléom najzad uslijedio, nije bio ništa drugo nego na Bolléa naše bijesno nasrtanje, na Bolléa naše drvlje i kame-nje, naše strovaljivanje Bolléa u nekakvu provaliju zaborava. I otada svako naše spominjanje Bolléa nije bilo drugo nego naše prekoravanje Bolléa.

Više-manje uvijek smo tako postupali sa svakim tko je među nama nešto radio, nešto stvarao. A postupali smo tako ponajviše zato da bismo po ne znam koji put i opet sve započinjali iz početka. Iako kulturu nije moguće graditi vraćanjem u pretpovijest, nego navraćanjem samo u povijest, mi smo uvijek bili za pretpovijest. Pretpovijest u nama bila je ono što je nastojalo da se probije na vrh našega opstanka u pravilnom očutu da je ništa ne kosi kao hametice povijest.

Povijest samo slinom poštropljena i samo škornjama pogažena ostaje povijest i nepogođena. Odbačena povijest uporno nam se vraća. Ne zato da bi nam uzvratila milo za drago, već da bi nam onemogućila da se od nje odalečimo doista. Sve što je gradio Bollé možda i nije sagradio najbolje, no izgrađujemo li mi danas sve što gradimo bolje od njega? Prije sedamdeset godina naprasito smo se odrekli Bolléa. A tko će nas odvratiti da mu još

tihomil
stahuljak

i dugo ne ostanemo vjerni u građenju slabe arhitekture, u krivome čuvanju spomenika, u obrtu koji nam nizbrdice klizi? I po treći put dakle kličemo: slava Hermannu Bolléu, slava!

Ali sada dosta slave Hermannu Bolléu! Sada malo slave i nama: da ovaj put Željka Čorak i Ljiljana Nikolajević nisu Bolléa kao novorođenčce istrgle iz zamrloga krila muzeja Diecezanskoga, mi bismo možda još i dalje krzmali da se porječamo oko Bolléa. No obje povjesničarke umjetnosti dobro su Bolléa povukle za uši i otresele s njega prašinu. Očetkanog i očesljanog divljaka gospodina Bolléa ponovo su uvele u naše društvo. Vječna uloga žena, ali kulturi prijeko potrebna. Pogotovo ako muškonja kao ćuskića legne u grob i u grobu strune, pa nastavi živjeti svojim životom još samo u crkvama, u arkadama groblja, u muzejima, u spisima arhiva i u drugim odloženim stvarima kao što su nacrti, crteži i skice — sve te muške trice i kaprice koje u nas još i naknadno zadavaju brige prvenstveno ženama. Jer mi muškarci, mi smo neuređnjaci. Nismo li po prirodi, to žešće smo po kulturi.

Što činiti s Bolléom sada dalje? Proučavati ga? Čini mi se da nam je iz nekoliko razloga progovoriti o tome sada, upravo sada dok izložba Bolléa još traje. Ukoliko izložba nije to sobom već izazvala, to sigurnije uzbudit će ona doskora želju u nekih povjesničara umjetnosti da Bolléa što prije ocijenimo u vrijednosti djela mu među nama i na osnovi toga djela i značenju. Ti kolege možda će i grozničavo tražiti u sebi mjerila i pojmove da pojavu Bolléa što hitrije ocrtaju i što točnije zgode.

Drugi povjesničari umjetnosti ispoljit će zasigurno nešto staloženiju želju, ali ne manje usrdnu, da u povijesti umjetnosti, umjetnosti i strane i naše, potraže i pronađu nekakve karike i lance kojima bismo izgrednika Bolléa strpali u našu povijest umjetnosti. Ako će se nestašnik Bollé tome opirati, mi ćemo tada zasigurno nastojati da ga sklonimo u povijest naše kulture. Ako i to promašimo, nastojat ćemo sahraniti ga u našoj povijesti.

No svi naši napori da s Bolléom obračunamo mimo vrijednosti mu umjetničke neće nas umiriti. Onaj koji je jednoć narodu nešto bio, mora steći u njemu i svoje zasluženost mjesto. Inače i naroda mjesto pod jasnim suncem ostaje nejasno. Pa ako nekoć Bolléu bavljenje s nama nije bilo šalom, ne može ni nama danas naknadno bavljenje Bolléom biti plemenitom zabavom. U pitanju nije tek njegova slava, u pitanju je i njegova glava! A i naša glava u pitanju je! Slava neka je nama!

Iza ove izjave pod slavlukom koji je i giljotina zvučat će možda čak i otrcano što ću ovdje uz druge svojeglavo i ja iskazati, jer nemam smjelosti to prešutjeti. Bollé nije djelovao među nama samo za trojicu ili čak za četvoricu. Djelovao je među nama i trostruko: kao arhitekt, kao restaurator spomenicima i kao promicatelj obrta. Ova poprišta svojega djelovanja Bollé je motrio povezano, a i njegovao povezano. Iz nekoga jedinstvenog izvorišta duhovnoga i vlastitoga, u koje mi još nikako nismo dovoljno zagledali, bavio se Bollé među nama lako naporedio i arhitekturom, i spomenicima, i obrtom, no mi danas naknadno ne možemo više sve te napore olako presuditi s jednog jedinog gledišta i odmjeriti ih istim aršinom. Bollé nam je mogao biti i vrsnim arhitektom, ali time nije rečeno da je bio i najbolji čuvar našim spomenicima. U obrtu za nas Bollé je požnjeo možda svoje najveće uspjehe, ali oni su mogli ostati važnima pogledom isključivo na njega. Ništa nam unaprijed ne jamči da je taj naš u o m o u n i v e r s a l e na svim poljima svojega zalaganja bio podjednako sretne ruke, da je Hrvatskoj bio Leonardo. Hermannovo školovanje možda je u nečemu ostalo i krnje, njegova izobrazba možda je bila i šupljikava. I napokon: djelujući među nama Bollé je svoje snage rastakao možda i u odviše smjerova, kao što je među nama istodobno slično drobio svoje sile i moćni Izidor Kršnjavi.

Ako se odvažni Bollé doista razmetao sobom, nedvojbeno je to činio i s razloga naše kržljivosti na polju arhitekture, naše zbunjenosti na poprištu čuvanja spomenika i našega glavinjanja s obrtom u devetnaestom stoljeću. Ništa nas ne ovlašćuje da u jednoj budućoj sudnici Bolléa nasumce priključimo na tvrdu klupu optužbe, a sami posjedamo na meka sjedala za publiku. Što nam jamči da se u životnome djelu Bolléa i mi ne ocrtavamo, i trostruko i trovršno?!

Onima koji se još i sad nabrušeno kostruše na »stranca« Bolléa preporučio bih da svoj metar malo izlome, i to ne upoprijeko, nego prije svega uzdužno. Jer morali bismo Bolléu već jednom pristupiti i drukčije negoli kao graditelju koji je sve svoje umijeće uspio ugraditi u svoje građevine zavisno samo o nekakvu velikom vladaru, a neovisno o bilo kakvome narodu, pa koji bi graditelj zato još i danas mogao dobaciti svakome narodu, a pogotovo našem: divi mi se, narode, jer što sam sagradio, nisam gradio s tobom! Takav arhitekt među nama Hermann Bollé zasigurno nije bio. Mi nismo ovdje imali ni cara Franju Josipa uvijek uza se, nego samo Khuena, a i njega smo imali prekomjerno protiv sebe.

Pedeset godina poslije svoje smrti Bollé se ovom izložbom vratio među nas. I on sada nije više među nama samo kao ova javna ili ona privatna zgrada, onaj muzej, ova katedrala, neki naslonjač, svjetiljka obješena sa svoda među nas, na nekome stolu među nama odložena zdjela laticama iskićena.

Izložbom Bolléa domamljujemo pred sebe i cjelinu njegova životnoga djela, a pomamljujemo se i za cjelinom djelovanja mu među nama. A to znači i ovo: mi moramo sada i razbistriti između sebe kako ćemo se napokon znanstveno latiti te cjeline.

Ovom izložbom osujećen je zauvijek svaki pokušaj da se ubuduće u Odjelu za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu bilo tko pomami za Bolléom kao temom doktorata. To je velika sreća. Opravdano ni do danas nijedna studentica povijesti umjetnosti nije sebi dala uvaliti u miraz Hermanna Bolléa. Ni trojica zagrijanih studenata nikad nisu htjela naprtiti Bolléa sebi na leđa. S punim pravom, jer smrvljena mladost nikome se ne vraća. Što je cijeli jedan narod jednom četvrt stoljeća nosio na svojim jakim ramenima, nije najpogodniji uteg za vježbanje glava mladenačkih godina. A danas mi imamo već i ustanova kojima je zadaća rvati se s poviješću umjetnosti Hrvata, čuvanjem spomenika u Hrvata i obrtom u Hrvata. Evo jednoga čilog zadatka našim ustanovama: đederni i češerni, čipkasti i čupkasti stari kicoš Zagreba Bollé!

S tim gizdelinom naših ulica, trgova i brežuljaka neka se pozabave prvenstveno one naše ustanove koje su danas hoćeš-nećeš već na njegovome dragom tragu. Institut za povijest umjetnosti učinit će dobro ako u svojem započetom proučavanju Bolléa i ustraje. Najbolje će uraditi prione li uz Bolléa arhitekta, a Bolléa obrtnika, Bolléa Obrtne škole i Obrtnoga muzeja prepusti do daljnjega Muzeju za umjetnost i obrt. A s Bolléom spomenika neka se već jednom najozbiljnije zavade mirni konzervatori i dobroćudni restauratori.

Ako bi mimo ovih ustanova još poneka imala magistrirati na učitelju Bolléu, prednost u tome trebalo bi dati Diecezanskome muzeju i Muzeju grada Zagreba. Muzej grada Zagreba mogao bi se prigodice izložbeno i izdavački zadubiti u Zagreb vremena Bolléova. No Diecezanski muzej ne bi smio dalje odgađati zasnutak čitavoga jednog odjeljenja, posvećenog katedrali. Katedrali je već odavno prijeko potreban lapidarij, ali ne slikovito rasijan po dvorištima Kaptola. Prije ravno trideset godina Mladen Fučić i ja htjeli smo katedrali zametnuti lapidarij u stakleniku iza nadbiskupova dvora i u nje-

mu pohraniti i lapida koja je s katedrale poskidala restauracija, i lapida koja je katedrali restauracija pripremila, ali ih nije na njoj i upotrijebila. Za takvu poučnu zbirku mjerodavni nisu imali razumijevanja. U toku idućih trideset godina ipak ćemo morati pristupiti restauriranju restaurirane katedrale. Odakle ćemo tada uzeti potrebno znanje o katedrali, ne započnemo li već danas s pribiranjem i sređivanjem podataka o njoj, podataka nužnih za takav rad? Po našem već prokušanom načinu utrošit ćemo milijune dinara na eloborate, da bi različite potkomisije, komisije i natkomisije, ne poznavajući izbliza katedralu, imale o čemu izdaleka raspravljati. Tako ćemo imati još jedan razlog za tezanju s radovima restauracije na katedrali.

Htjeli mi to ili ne htjeli, Zagreb je posjednik triju osobitih skupina spomenika i baštinik je dvaju naročitih spomenika. Osobite su skupine spomenika Zagrebu Gornji grad, a danas već i Donji grad i Mirogoj. Naročiti su spomenici Zagrebu Maksimir i katedrala. Njihovo održavanje iziskuje izuzetne pripreme i posebne oblike svoje provedbe. Obmana je svako vjerovanje da ćemo katedrali priteći u pomoć ne pokrećući radionicu zlatništva, marljivosti i ustrajnosti kakvu je katedrali svojedobno bio osnovao i godinama vodio Bollé. Ono što se u nas zove zaštitom spomenika nije još nikako prilagođeno našim spomenicima. Od te nahlade neprestano boluje naše čuvanje spomenika, a s nje nam i spomenici odlaze pod ledinu.

Mimo Maksimira Bollé je sebe utkao u gotovo sav stariji Zagreb, ali ogledavanje spomenika i mimo Zagreba posvuda nailazi na građevine koje je pregradio ili iz temelja sagradio Bollé. Djelujući iz Zagreba, konzervatori i restauratori neprestano se spotiču o Bolléa. No za Bolléom puže danas prepolagano i niz drugih ustanova Zagreba. Hermann Bollé nam je mnogo toga utemeljio, i iz njegova truda mi bismo još mnogo toga mogli iskamčiti. Ali da to izvojštimo, morali bismo se vlastitim radom drukčije postaviti prema njegovome. Ponašanje naših ustanova velika nam je prepreka da neutrdivome Bolléu ispravniije zagledamo u brk.

Ipak, naše djelovanje zasigurno nije jednim uzrokom da mi neke naše ljude pred sobom ne vidimo razgovjetnije. Ono što nam je kao najcrnija mrena uvijek mračilo vid bilo je dvoje: naša urođena sljepoća za likovno i neki ljudi koji su nam se narivali svojim vratovima i svojim laktovima da bi oni sami bili svakome vidljivi. Uvijek smo imali u izobilju takvih živih mrtvacu, ali smo imali i takvih živih pokojnika koji su nam naše ljude iza sebe krili. To su još i danas za nas primjerice oni naši buditelji koji su u prvoj polovici devetnaesto-

ga stoljeća iznova utemeljili i pokrenuli naš sveukupni život s kulturom, i koje zato s dubokim opravdanjem zovemo i danas preporoditeljima. I uvijek ćemo ih tako zvati! Ljudine!

Odavno su naša povijest i naša povijest književnosti izrekle da je trud naših preporoditelja s polovice devetnaestoga stoljeća u nekim događajima doživio lom svih svojih slutnja, čežnja i nada, a po tome i vlastiti slom. Ali nakon toga jada zbilo se nešto što mi još ni danas dovoljno ne zapažamo: upravo stoga što je na polovici stoljeća toliko toga bilo skršeno, trebalo je u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća u nas sve pokrenuti još jednom, a mnogo toga uspraviti i na drugim osnovama, jer povijest sebe ne ponavlja, a kultura sebe još manje. Što je u nas u drugoj polovici devetnaestog stoljeća trebalo napose uzdizati, bilo je ono što je Preporod u prvoj polovici stoljeća najmanje uspio pridići: likovne umjetnosti.

S posljednjom četvrtinom devetnaestog stoljeća na čelo pridizanju likovnih umjetnosti u nas stala su trojica: Josip Juraj Strossmayer, Izidor Kršnjavi i Hermann Bollé. Svaki od njih drukčije radeći, djelujući na mahove jače, a na mahove slabije između sebe povezani, zamašito su pridigla ova trojica u nas likovni život. Nema sumnje: svojim zalaganjem činila su i neke užasne pogreške. Ali njihovi promašaji danas ih više ne ruše u našim očima. Naprotiv: kao nekakvi gorostasi stoje oni pred nama! Počinjemo uviđati da za njih putovi naše kulture i nisu mogli biti ravniji, a pogotovo nisu mogli biti uzlazno strmiji.

Sudi li netko o tome umišljeno još uvijek drukčije, za njega neka bude ovdje još nešto izrečeno: u susret kraju devetnaestoga stoljeća nisu samo spomenuta trojica bili glavni podstrekiivači našega likovnog života. Khuen-Héderváry bio im je četvrti ortak. Kao svojedobnim atlantima našega likovnog uspona, svoj četvorici pripada slava!

A sada još nešto: Strossmayer i Kršnjavi, Bollé i Khuen vitlali su našu pognutu umjetnost, ali ih zato ne treba smatrati ljudima gologa bića. Jer nije ni umjetnost kljuse koje se može bezgranično goniti kamo i kako se to nekome hoće. Ako to umjetnosti dozlogrdi, ona se kao magare ustobočuje na mjestu. Po tome je teško možeš nagovoriti na bilo kakav daljnji korak po svojoj volji. Svako kretanje glavom i mahanje repom bilo je za umjetnost uvijek pitanje i određenoga stila, pa je zahtijevala postupanje sobom njemu dosljedno. Tko nije bio voljan slušati je u tome, prije ili kasnije svršavao je pod njezinim kopitima ili je svajen ostajao ležati iza nje na cesti.

Pronicavi Khuen izmakao je toj bruci sjašivši godine 1903. pravodobno sa stolice bana u Zagrebu i zajašivši na stolicu predsjednika vlade u Budimpešti. Strossmayer je istoj nevolji umakao sišavši godine 1905. sa stolice biskupa u Đakovu. Spaljivanjem mađarske zastave pred brončanim jahačem Jelačićem đaci su već godine 1895. zbacili Kršnjavoga sa stolice predstojnika Odjela za bogostovlje i nastavu, i omogućili mu da se iznova opone na stolicu profesora Sveučilišta te s nje nastavi predavati povijest umjetnosti. Bolléa je pokopalo rušenje Bakačeve kule, koje su više no on zagarovali i proveli drugi! U njegovu nesreću bila je nemalo upletena s godinom 1906. već neogotička stolna crkva i u njoj neogotička stolica zagrebačkog biskupa.

Ne tvrdimo brzopleto da su se svi ti događaji oko godine 1900. vrtjeli isključivo oko ovoga ili onoga stila nadignutim lijepim umjetnostima. Mislimo samo da su se zapletali u kućine i stila umjetnosti. Oko godine 1900. nije se u nas nikako radilo o razmjerno jednostavnoj zamjeni stila stilom, nego stilom stilova; pa i više od toga: radilo se o zamjeni stilova stilovima.

Primjerice, Viktor Kovačić je kao arhitekt s godinom 1910. već posve odbacivao secesiju. S Ivom Pilarom sami bojovnici secesije već su godine 1898. najavljivali da im nije ni do kakvoga novog stila, nego do slobode od svakoga stila. Izložba Hrvatskog salona, koju je potkraj te iste godine u uvjetno novom Umjetničkom paviljonu svečano otvorio ban Khuen-Héderváry, ispovijedala je jednodušno zadovoljstvo svih mladih slikara da su se napokon otresli pokroviteljstva Kršnjavoga, ali pogledom na stil nije ni ovaj istup naših umjetnika iskazivao nekakvu našu slogu na samome obratu stoljeća.

Zato je danas naknadno to zanimljivije pitanje: na osnovi kojega su stila, ili možda čak stilova, spomenuta četvorica naših prvaka punih četvrt stoljeća vodila našu umjetnost tako da su je potkraj stoljeća dovela razini s koje ih se ona mogla i otarasiti, a da glavinjajući bez njih dalje ne počne i posrtati i ići nizbrdo.

Još šezdesetih godina, u trećoj četvrtini devetnaestoga stoljeća, življahu u Zagrebu mirno rame o rame neogotika i neorenesansa. No kad se bečki arhitekt i restaurator spomenika Friedrich Schmidt godine 1875. latio u Zagrebu restauracije crkve svetoga Marka, da je zaodjene ruhom neogotike, i godine 1878. novogradnje palače Jugoslavenske akademije, da je nagradi duhom neorenesanse, u našu

umjetnost stadoše se upletati Strossmayer, Kršnjavi i Bollé naprtivši sebi na leđa teret podupiranja i tih dvaju stilova.

U ukupnome životnom djelu Hermanna Bolléa vrlo je dobro uočljivo to srkanje mudrosti naporedo iz dva vrča i nastojanje da se nektar jednoga stila ne pretače u drugi. Samo iznimno Bollé je to radio (a i Strossmayer, a i Kršnjavi!), no tražeći svaki put sebi za to naročito opravdanje u sadržaju građevine. To istodobno prinošenje vlastitim ustima dvaju vrutaka, ispijanje njihovo pažljivo i znalačko, nije nikada vodilo graditelja pijanstvu, a ni pojedinačno mu djelo opijenosti izabranim stilom. Sve značajnije neogotičke i neorenesansne zgrade vremena Strossmayera i Kršnjavog, Bolléa i Khuena, građevine su i prekomjerno trijezne. Potrebno ili nepotrebno, još i danas nas uče trezvenosti.

Tko ovo žestoko piće koje im dižemo za sreću i zdravlje nije voljan s nama ispiti, iz Szabove termos-boce evo mu blagoga čaja da ne ostane prežedan s ove zdravice. Vrli Szabo uvijek je tvrdio: svekolika naša arhitektura druge polovice devetnaestog stoljeća bila je samo jedno mucanje arhitekture, mučenje ranijih stilova arhitekture i mućkanje preživjelih oblika arhitekture. Tome mucanju, tiještenju i bućkanju glavni mešetar bio je dakako Bollé. Szabo je nepokolebljivo bio uvjeren da ukupno naše građenje od početka Bachova apsolutizma do kraja Khuenova apsolutizma nije bilo ništa drugo nego jedan veliki mamurluk. Izlazom iz njega nije nam bila ni »blage uspomene secesija«.

Za svojega života Szabo je nedvojbeno bio najbolji poznavalac staroga Zagreba, pa i najbolji znalac njegovih gostionica, krčama, lumpašnica i birtija, ali samo pogledom na arhitekturu tim gnjezdašcima. Na žalost, nijedan od tih brloga nije bio izrazitija građevina neogotike ili neorenesanse, jer naša sporna arhitektura druge polovice (a napose posljednje četvrtine) devetnaestoga stoljeća nije bila nikakav kiseliš, nikakav bućkuriš.

I izvan Zagreba pila se rado. U Varaždinu, Koprivnici, Bjelovaru, Sisku, Garešnici, Jastrebarskom, Karlovcu, Krapini, nigdje nije iskvarila ta vesela

mjesta. Sva ih je obogatila. Poklonila je obilno sebe i Slavonskome Brodu. Ni Križevci srećom nisu se držali samo svojih statuta. To ne svjedoči samo Nemčićev trg. U samim Križevcima Bollé je redovničku gotičku crkvu franjevacu odvažno pregradio u neogotičku katedralu grkokatolicima. Ta je neogotika dobro prionula uz klasicizam biskupova dvora, a okolne Križevce ostavila je neka se i dalje smiju u svojim starijim jednokatnicama i prizemnicama.

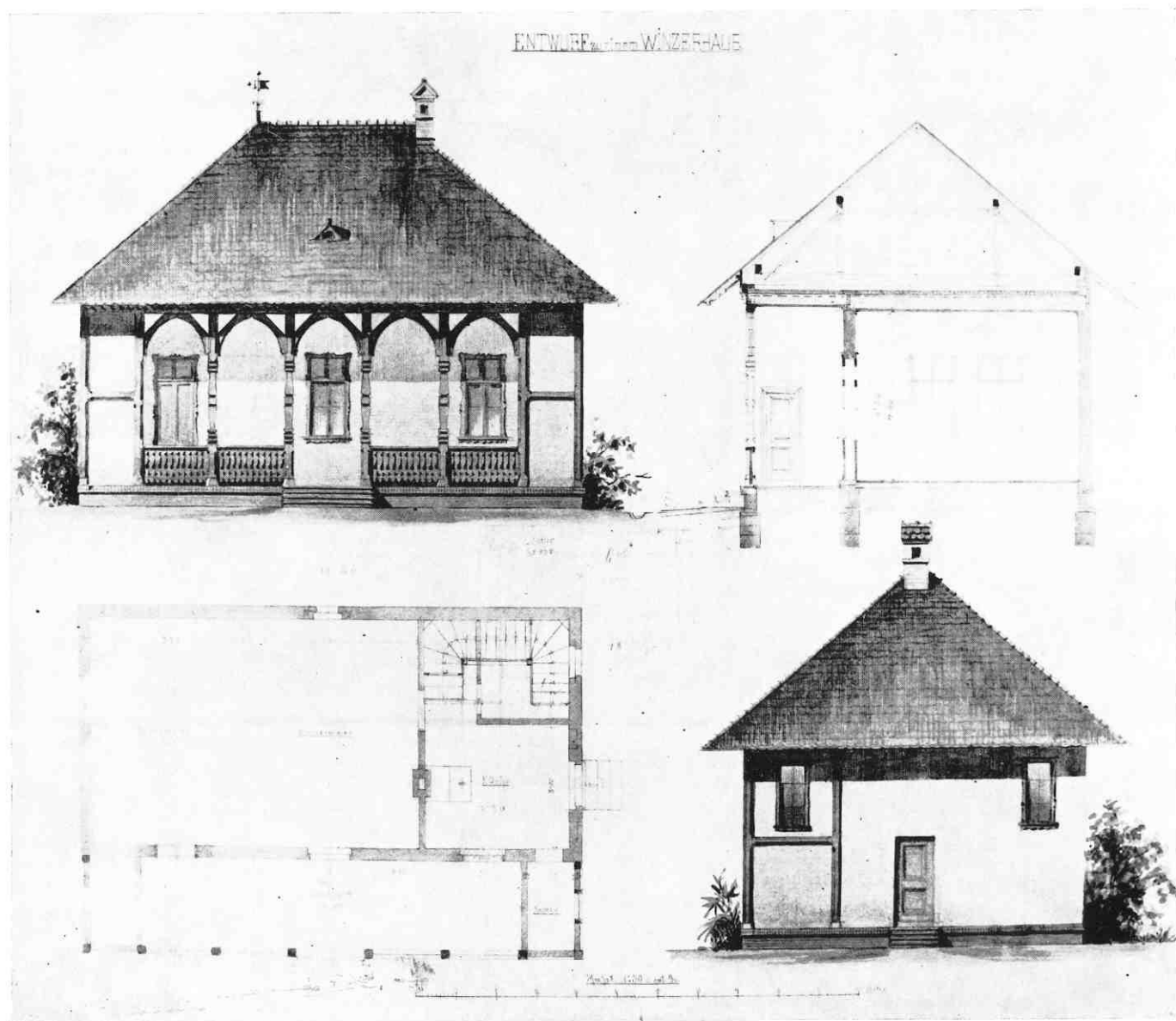
Ova sada naknadno tako kasno u Zagrebu priređena izložba skica, crteža i nacрта arhitekta i restauratora spomenika Bolléa pokazuje još i nešto drugo. Za posljednje četvrtine minuloga stoljeća naši ljudi na mahove i siti gradova i gasiti neogotike i neorenesanse gradili su za sebe i u pitomome ladanju. Ondje svoju arhitekturu nisu uvijek shvaćali kao rabotu dubokih orača ili znoj odvažnih drvosječa. Pili su vince iz kupica, tikvica, kepečija i čutura puka. Družeci se sa selom nisu se olako i seljačili. Sve mi to danas još uvijek teško shvaćamo, jer ma gdje gradili, nama je arhitektura prije svega i nadasve gnjavaža u rukama nepozvanih.

Odlaskom Bolléa s gradskog i prigradskog poprišta Zagreba naša arhitektura na početku ovoga stoljeća stubokom se izmijenila. Izborila su je nova pokoljenja arhitekata koja je nova arhitektura predobila za sebe. Poslije naraštaja mladih nam arhitekata oko Moderne morao se naknadno još jedan naraštaj mladih arhitekata potruditi da nas privrede novoj arhitekturi. Otada je imamo.

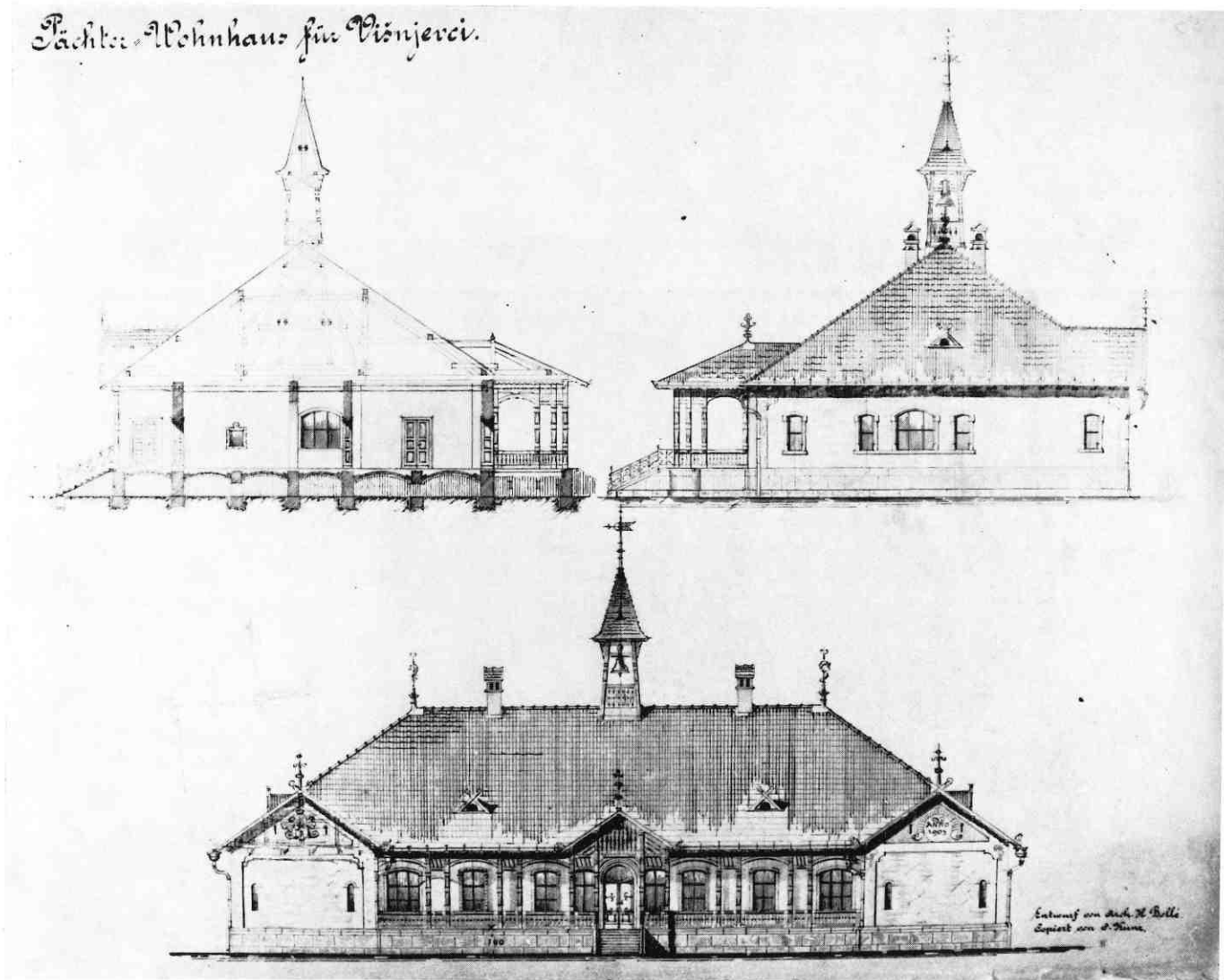
I sada, kad je imamo, s ovom izložbom evo nam odjednom na vrata i opet Bolléa! *Lupus in fabula* ili *deus ex machina*? Ni jedno ni drugo. Treće. Jednostavno: Hermann Bollé!

Nipošto sasvim jednostavno. Sve nam govori da ovaj gonič naše arhitekture posljednjom četvrtinom prošloga stoljeća neće više moći pomaknuti s mjesta našu arhitekturu u posljednjoj četvrtini dvadesetoga stoljeća. (A trebalo bi joj da je netko pomakne!) Ali Bollé će ovaj put možda pomaknuti našu znanost o umjetnosti, primaknuti je pravim počecima naše novije umjetnosti, koje još ne poznajemo dovoljno. Slava mu!

Pamćenje historicizma ne obraća se samo reprezentativnim uzorcima bivših stilova, niti se romantizam historicizma iscrpljuje samo njihovim proizvoljnim kombinacijama. Tako Hermann Bollé pokazuje zanimanje i za nasljedje male, gradjanske i lađanjske arhitekture, a takodjer i za tradiciju narodnog graditeljstva.

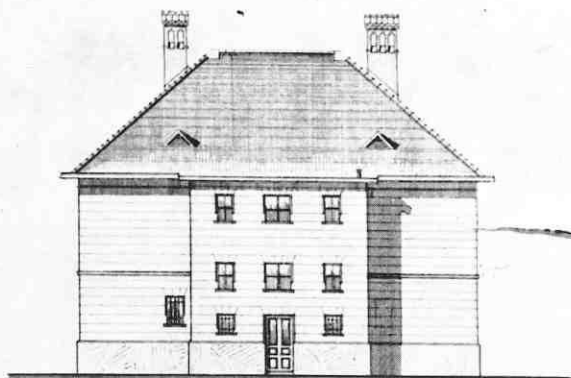
Pächter-Wohnhaus für Višnjevi.

Nacrt
za novi župni dvor
u Šišljaviću

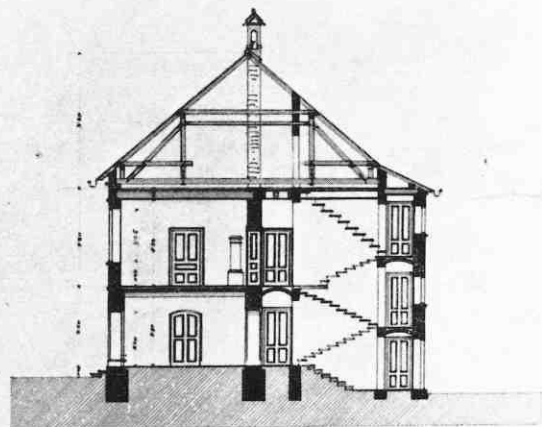
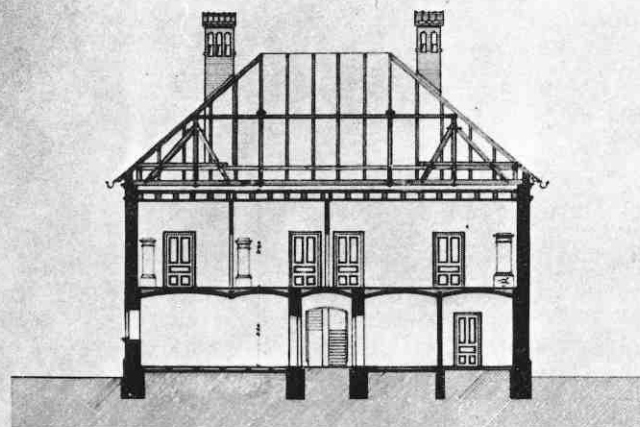
Vanjski sjeverni

Vanjski sjeverni

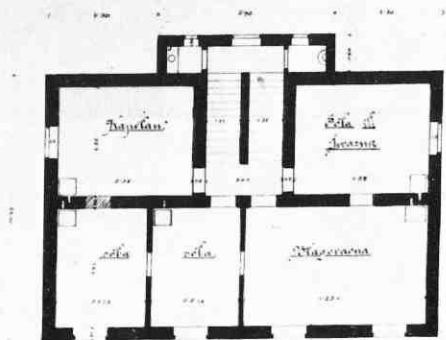
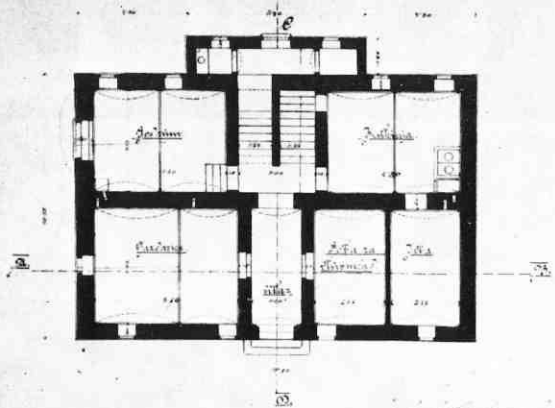
Vanjski južni

Vanjski južni

Unutrašnja sjeverna

Unutrašnja južna

Hermann Bollé
 Nacrt za drvenu crkvicu u Turopolju,
 pročelje i presjek

